

SOCIALISMENS VERDENSSPROG?

Esperanto og arbejderbevægelse i Danmark før første verdenskrig

Af Bertel Nygaard

Forsøgene på at parre den internationale socialisme med verdenssproget esperanto vandt aldrig større opbakning. Men disse i dag næsten glemte bestræbelser pegede på store, vigtige og i vidt omfang endnu uafgjorte spørgsmål om forholdene mellem sprog og samfund, mellem nationale og internationale udviklingsrammer samt mellem fremtidsorienteringer, historieopfattelser og politisk praksis. Denne artikel udforsker krydsninger mellem verdenssprog og socialistisk arbejderbevægelse i årene op til første verdenskrig i et dansk perspektiv

Fra søndag den 28. august 1910 og seks dage frem dannede Odd Fellow Palæet i Bredgade den mondæne ramme om den socialistiske Internationales 8. verdenskongres. På dagsordenen for de knap 900 delegerede fra 23 lande i det indre København stod især truslen om en international krig. Præcis hvordan man skulle forhindre den krig, var der livlig debat om. Dog kunne de delegerede enes om overalt at arbejde for afrustning og nægte at stemme for krigsbevillinger. Arbejderne skulle ikke kæmpe indbyrdes i den krig, der ifølge de forsamlede socialister var “en Følge dels af Kapitalismen, særlig af den ydre Konkurrencekamp mellem de kapitalistiske Stater og Verdensmarkedet, og dels af Militarismen, der er et af de vigtigste Redskaber for

det kapitalistiske Klasseherredømme og et Middel til økonomisk og politisk Undertrykkelse af Arbejderklassen.”¹

Der var også tid til gemytlighed. Kongressen åbnede til et 500-talligt kors fremførelse af den danske socialist A.C. Meyers kantate over frihedsmelodier fra forskellige europæiske lande, sluttende med hans lyriske fordanskning af *Internationale* til “Flyv højt, vor Sang på stærke Vinger.” Om onsdagen var der kongresudflugt med dampskib til te og chokolade på Skodsborg Badehotel. På turen hjem blandede politisk protest og feststemning sig, da delegationerne underholdt hinanden på skift med hjemlige kampsange. Skæbnen ville endda, at den russiske tsarina – for socialisterne et symbol på Europas mørkeste politiske reaktion – dagen før var ankommet til den danske hovedstad med lystyachten Polarstjernen. Da kongresdeltagerne sejlede forbi det kejserlige pragtfartøj, hilste de det med endnu en udgave af *Internationale*, nu i en skønsomt rodet blanding af samtlige repræsenterede tungemål.

Mangfoldigheden af nationaliteter og sprog blev fremhævet stolt. Ved kongressens åbning hilste dagbladet *Social-Demokraten* deltagerne velkommen med store forsidesyter på både dansk og de europæiske hovedsprog tysk,

Socialister fra al-verden til kongres i Odd Fellow Palæet 1910.

*Internationale
socialister på
kongresudflugt til
Skodsborg bade-
hotel, 31. august
1910.*

fransk og engelsk. Bag de officielle erklæringer var sprogforskellene imidlertid også en kilde til frustrerende langsomhed, misforståelser og gensidig adskillelse. En dansk kongresdeltager beskrev dette i et indlæg til partiavisen få dage senere:

Flere ærgerlige Smaagrupper stod under Socialist-Kongressen rundt i Krogene. Vel! Vi hørte med til Kongressen! Det saa man paa vore blaa Knapper. Men vore Pander var saa rynkede, og vore Læber udtrykte Ærgrelse.

Engelsk, Tysk, Fransk, Spansk, Italiensk bruste mod os; men vi forstod slet intet af alt dette. Og her gik den ene bekendte Mand forbi os efter den anden – alle med Armene udbredte mod Enhver, navnlig mod os Danske. Vi havde blot et forlegent Smil, naar de talte til os.²

Sprogproblemerne gjaldt ikke kun i pauserne mellem sessionerne. Når græske, serbiske, skotske, danske og portugisiske delegerede skulle forstå hinandens indlæg, krævede det et væld af oversættelser mellem de tre hovedsprog. Oversætterne var typisk selv delegerede, hvilket oven i de almindelige forståelsesvanskeligheder ofte lagde et element af politisk farvning alt efter oversætterens position i de talrige indbyrdes uenigheder. Internationalen var også et “Babelstårn,” som historikeren Emmanuelle Jousse har påpeget.³

For den pinagtigt stumme kongresdeltager, der klagede sin nød i *Social-Demokraten*, var der en oplagt løsning på problemet: Arbejderne måtte lære et verdenssprog. Men hvilket?

En løsning hos Wittmacks

I de samme dage som den socialistiske verdenskongres, nærmere bestemt 29.-30. august, mødtes omkring 100 delegerede til en anden kongres i Wittmacks Lokale mellem Holmens Kanal og Strandgade, hvor Nationalbankens hovedsæde siden kom til at ligge. Også her var kongresdeltagerne af blandet nationalitet. Men til forskel fra socialisterne nogle få minutters gang derfra talte de alle det samme sprog. Dermed mente de at have fundet den rette løsning på det problem, der til stadighed hjemsøgte ikke blot arbejderbevægelsen, men også så mange andre grænsekrydsende forehavender. Disse delegeredes vigtigste formål med at samle sig netop da og der var at gøre reklame for den løsning – både over for den socialistiske Internationale og over for den øvrige verden, der i socialistkongressens dage viede den danske hovedstad mere opmærksomhed end vanligt.⁴

Deres løsning var verdenssproget esperanto – ‘håbets sprog’, symboliseret ved esperantobevægelsens grønne stjerne. Dette seneste markante skud på kunstsprogenes lange stamme var blevet fremlagt første gang i slutningen af 1880'erne af den polsk-jødiske øjenlæge L.L. Zamenhof, der til lejligheden havde kaldt sig Doktor Esperanto (den håbende) og derved også givet sit sprog navn. Siden havde det udviklet sig til en bevægelse med tusindvis af tilhængere verden over. I august 1910, blot en uges tid før socialistkongressen og forsamlingen af europæiske esperantister i København, satte nogle hundreder af dem hinanden stævne i Washington til den sjette verdenskongres for esperantisterne, der siden 1908 havde været knyttet sammen internationalt i

Universala Esperanto-Asocio (UEA) – det universelle esperantoforbund.⁵ Den større esperantokongres hinsides Atlanten var et af de store samtalemøder i Wittmacks Lokale i København. Formentlig også under middagen for de 100 esperantister på Skodsborg Thepavillon tirsdag aften. Esperantisternes kongresudflugt gik nemlig samme vej som socialisternes dagen efter.

Selv om de danske journalister i Wittmacks Lokale ikke forstod meget af talerne, kunne de ikke undgå at bemærke, hvor let esperantisterne kommunikerede indbyrdes. Det viste ikke kun det fælles sprogs nytte og potentiale som meddelelsesmiddel. Esperantisterne kunne også hævdes at udøve en form for mellemmenneskelig forståelse og lighed, der i større format måske ville kunne vise sig afgørende for fred og retfærdighed i verden.

På idealernes plan var der altså noget, som kunne ligne et vist åndeligt slægtskab mellem socialisme og esperantisme: en grænsekrydsende og i vidt omfang humanistisk tendens, som esperantisterne endda kunne hævde at manifestere mere gnidningsfrit på det rent sproglige plan. Esperantister ville kunne afsynge *Internationale* som med én stemme.

Hvis de ellers ville. Én af de afgørende udfordringer for den ønskede dialog med de internationale socialister var nemlig, at hovedparten af kunstsprogfortalerne på denne tid stod ret langt fra arbejderbevægelsen. Esperantisterne var fortrinsvis filantroper af den traditionelle borgerlige type, nydeligt klædt i kjole og hvidt, eller – for de bemærkelsesværdigt mange markante esperantistiske kvinders vedkommende – i store hatte og korsetfri reformkjoler. Mange af dem så esperanto som et led i verdens almindelige oplysning, i kvindesagens, fredens, frihandelens eller vegetarianismens fremme. Eller for den sags skyld den nationale sag, til trods for sprogets globale ambitioner. Måske var det sigende, at det var Forsvarsbrødrenes Sangkor – altså en forening i tilknytning til hæren – der åbnede kongressen i Wittmacks Lokale med en esperantohymne.⁶ Mens socialisterne skrålede *Internationale* mod tsarinaens yacht på deres muntre hjemtur fra Skodsborg, bød esperantisternes kongresmiddag i samme nabolag på både taler og adskillige nationalsange, hvorunder man pænt rejste sig fra bordet for at stå ret.⁷ Den tidlige esperantobevægelse forenede vidt forskellige standpunkter og interesser. Men forankringen i borgerskabets dannelsesværdier og deres småborgerlige afsmitninger var umiskendelig, og distancen til den socialistiske sag i almindelighed tilsvarende markant.

Netop i årene omkring 1910 opstod dog også særlige arbejderesperantoforeninger. Til esperantokongressen i København 1910 samlede 30 europæiske repræsentanter for de foreninger sig til et særligt arbejderesperantomøde på andendagen. Med den førende danske arbejderesperantist, den københavnske guldsmed Leo E. Abraham, som ordstyrer vedtog den forsamling en resolution med krav om esperantos anerkendelse som kongressprog på frem-

tidige socialistkongresser.⁸ Esperanto skulle – også – være den internationale socialismes verdenssprog, mente arbejderesperantisterne.

Internationalisme, sprog og fremtidsforhåbninger under lup

I dag ved vi, at verden ikke udviklede sig, som verdenssprogsfortalerne dengang håbede. Ganske vist opnåede esperanto at blive et levende sprog med egne literære og kunstneriske traditioner, og forbinder stadig en ret stor gruppe mennesker verden over – vurderingerne lyder på alt fra nogle tusind til op mod 10 millioner, alt efter kriterierne. Ikke desto mindre er det en foreteelse for et mindretal. Den mellem menneskelige forståelse, harmoni og fred, der skulle følge med sproget, er det som bekendt også gået så som så med.

Det kan være fristende at slutte af kunstsprogenes begrænsede succes, at dens historie kun vedkommer kunstsprogsentusiasterne selv. Det ser også ud til at være den fremherskende holdning uden for skaren af tilhængere. Esperantismens historie er stort set kun skrevet af esperantisterne selv og på sprogets og bevægelsens egne præmisser. Omverdenen har derimod typisk ignoreret eller ringeagtet projektet, også i historiske tilbageblik.

Det er en skam. For selv om de historiske krydsninger mellem esperantismen og omverdenen ofte må udforskes med kraftig lup, rummer de væsentlige, historisk formede fortætninger af store, vigtige og i vidt omfang fortsat åbne spørgsmål i det moderne samfunds historie: forholdene mellem nationale og internationale udviklingsrammer, mellem sprog og sociale strukturer samt mellem fremtidsorienteringer, historiske udviklingsopfattelser og samtidig politisk praksis. Esperantos historie har dermed også – på godt og ondt – mere at sige omverdenen og eftertiden, end det, dens egne fortalere oftest har fokuseret på.

Med de store temaer som overordnede ledetråde kan vi atter vende tilbage til de små, men signifikante interaktioner mellem esperantisme og arbejderbevægelse, set fra et dansk perspektiv i årene før første verdenskrig.

Fra latin til volapük

Esperanto var opstået midt i det sammensurium af fornuftshyldest, positive vidensideal, fremskridtstro, skærpede sociale modsætninger og nye utopiske fremtidsforestillinger, der prægede de sidste årtier af 1800-tallet. Længslen efter et verdenssprog havde imidlertid betydeligt længere historiske rødder: Siden latin fra renæssancen og frem gradvis mistede sin stilling som de europæiske elites fælles sprog, og de gamle standsskel i de samme århundreder blev svækket over for styrkede monarker og siden borgerlige samfunds-

ordener, begyndte oplyste tænkere at se hen til ikke blot nationalsprogenes enhedsskabelse, men også en universel enhed i civilisationen eller menneskeheden, støttet på et nyt verdenssprog. Tænkere som Leibniz og Condorcet havde beskæftiget sig intenst med spørgsmålet i 1600- og 1700-tallet, og flere af de tidlige socialister i 1800-tallet havde udviklet lignende tanker – hvilket de senere autoritative teoretikere Karl Marx og Friedrich Engels sigende nok kun havde nogle få hånlige bemærkninger til overs for.⁹

Omkring 1880 vakte den tyske katolske præst Johann Schleyer opsigt med sit bud på et moderne kunstsprog: volapük. Volapükbevægelsen var både sprogreformatorisk og filantropisk, og den vandt talrige tilhængere blandt 'pæne' mennesker, inden den i slutningen af samme årti begyndte at gå i opløsning. Mens bevægelsens opblomstring vidnede om interessen for et verdenssprog, var det let at se den hurtige afblomstring som udtryk for svagheder i Schleymers specifikke bud på sådan et.

Volapük var nemlig umanerligt vanskeligt, og selv om dets ordforråd byggede på eksisterende sprog, var det så godt som uigenkendeligt, uanset hvilket nationalsprog man var flasket op med. Begge dele var med til siden at gøre volapük til dansk udtryk for almindelig uforståelighed. Over for ønsker om at reformere sproget i enklere, mere umiddelbart anvendelig retning insisterede Schleyer på sin konstruktions uantastelighed og sin fulde ejendomsret til sproget.¹⁰

Uhensigtsmæssigheden var også hovedindvendingen i den bemærkelsesværdigt udførlige behandling af volapük, som den danske hovedstadsavis *Social-Demokraten* bragte i 1886. Men skribenten hilste samtidig selve ideen om et nyt verdenssprog velkommen som særligt relevant i arbejderklassens åndelige og politiske udfoldelser på tværs af landegrænser:

Næppe har nogen i den Grad som Arbejderne, nu da de den hele Verden over føler sig som ét, mærket, hvilke Hindringer Sprogenes Forskjellighed kan optaarne for Forbindelsen, for Tankeudvekslingen, for Enheden af det, der saa gjerne vilde smelte sammen og ikke staa som adskilte Dele. For ingen vilde maaske et fælleds Verdenssprog have større Betydning end for Arbejderen.

Det gjaldt altså store politiske visioner for den internationale arbejderklasse – her formuleret som et allerede færdigkonstitueret, kollektivt følede (hvis ikke også handlende og tænkende) subjekt – som kernen i en ny, samlet verden. Men allerede her 24 år før den internationale socialistkongres i København stod det også klart, at mere udbredt kendskab til et verdenssprog ville løse ganske praktiske problemer:

Tænk blot paa de internationale Arbejdermøder, hvor der ved enhver Forhandling maa bruges flere Tolke; hvilket ganske andet Liv ville ikke Forhandlingerne faa, naar de kunde føres i et fælles, for alle forstaaeligt Sprog.

Det drejede sig desuden om arbejderens åndelige dannelse og derigennem også om demokratisering af både denne dannelse og det offentlige liv i almindelighed, mente *Social-Demokratens* skribent:

Hvorledes vilde Arbejderen ikke ganske anderledes kunne tilegne sig Dannelse, Delagtighed i hele den aandelige Udvikling, naar et fælles Sprog satte ham i Stand til at læse, hvad der blev skrevet i Nord og Syd, i England og Kina.¹¹

Men volapük rummede altså for mange vanskeligheder i sig selv til at løse det problem. Esperanto kunne derimod virke langt mere velegnet.

Sproget og den indre idé

Zamenhofs sprog var nemlig betydeligt lettere at tilegne sig end volapük. Det havde kun få, enkle grammatiske regler og lydnære stavemåder, hvor hver lyd havde ét og kun ét tegn. Ordforrådet byggede primært på de indoeuropæiske sprog, der allerede var udbredt, i det mindste i den vestlige verden. Samtidig var det en integreret del af Zamenhofs vision, at esperanto måtte blive et levende sprog og udvikle sig gennem sin praktiske brug, ikke defineres endeligt ved sin grundlæggelse.¹² Sproget skulle altså ikke være Zamenhofs evige ejendom, sådan som volapük havde været Schleymers.

Det ønske angik heller ikke kun selve sproget. Esperanto var nemlig også fra begyndelsen centrum for videre tanker om mellemmenneskelig forståelse, forbrødring og fred.¹³ Som sprog og bevægelse skulle esperanto "genforene menneskeheden," understregede Zamenhof på den første internationale esperantokongres i den nordfranske by Boulogne-sur-Mer i 1905.¹⁴ På den følgende kongres talte han om den eksisterende esperantobevægelse som det grønne Esperantorige, *Esperantujo*. I det rige gjorde den indre idé sig allerede gældende og skulle derfra "blive en skole for den fremtidige broderlige menneskehed."¹⁵ Esperantoriget var på én gang nutid og afgørende forandret fremtid.

Der lå med andre ord utopiske og potentielt politiske ambitioner i esperantoprojektet fra første færd. Hos Zamenhof selv blev de tanker endda ofte forbundet med elementer af jødisk messianisme og udtrykt i form af hans egen religiøst-etiske lære, *Homaranismo* eller *Hillelismo*, inspireret af oldtids-

rabbinen Hillel. Det var dog langt fra entydigt, hvor radikalt han forestillede sig verden forandret gennem det nye sprog og dets 'indre idé'. Formuleringerne om Esperantoriget klang af vidtrækkende forandring i retning af global identitet og neutralisering af nationale forskelle gennem verdenssproget, men i andre sammenhænge talte han blot om at fremme harmoni mellem de forskellige eksisterende folkeslag og sprog.¹⁶ Øvrige modsætninger som klasseskel eller kønsrelationer overlod han til andre at forholde sig til.

De utopiske elementer i projektet blev imidlertid hurtigt genstand for strid. Ydre mistanker om esperanto som samlingspunkt for en jødisk eller revolutionær sammensværgelse – hvad der for nogle af de mest indædte modstandere kom ud på ét – fik nogle kredse inden for den spirende esperantobevægelse til at forsøge at rense projektet for de utopiske, politiske og religiøse elementer, der måske kunne bekræfte skeptikernes opfattelser.¹⁷ Stik mod Zamenhofs visioner vandt den fremtrædende franske esperantist Louis de Beaufront stor opbakning på Boulogne-sur-Mer-kongressen i 1905, da han understregede, at esperanto måtte skelnes fra enhver vision om anderledes samfund og i stedet udelukkende burde betragtes som "*et sprog*, som folk vil bruge til de mest forskelligartede og nogle gange indbyrdes stridende formål."¹⁸

Det ændrede dog ikke ved, at mange af esperantos mest markante fortalere i Zamenhofs ånd forbandt verdenssproget med et væld af politiske, humanistiske, religiøse, industrielle, handelsfremmende eller filantropiske projekter.

Esperanto i Danmark og striden om ido

Både det brogede udgangspunkt og de indre stridigheder forplantede sig også til bevægelsens spæde danske aflæggere. Den første danske lærebog i esperanto var allerede udkommet i Flensburg i 1890, og på Sjælland stiftede redaktøren af *Nykøbing Avis*, Peder Kristensen Toksvig, en lokal esperantoforening syv år senere.¹⁹ Nogen videre opmærksomhed fik projektet dog først, da den unge aalborgensiske translatør Frederik Skeel-Gjørting i 1904 udgav en dansk introduktion til kunstsproget med tilhørende ordbog og derefter begyndte at agitere energisk for esperanto. I samarbejde med især lingvisten Otto Jespersen samt den initiativrige unge sekretær og lejlighedsvis *Politiken*-skribent Marie Schrøder holdt han foredrag om emnet og arrangerede en række meget velbesøgte kurser i kunstsproget. Særlig virkningsfuld støtte fik den spirende esperantobevægelse i Danmark, da *Politiken* i sommeren 1907 – vel nok ansporet af frøken Schrøder – støttede deres bestræbelser med en større kampagne for sprogets udbredelse.²⁰

I de samme uger grundlagde de voksende esperantistcirkler både en københavnsk baseret esperantoforening og et *Dana esperanto ofcijo*, der skulle

koordinere esperantoaktiviteter rundt om i landet og sikre forbindelsen til den internationale bevægelse. Hovedstadsavisen *Dagens Nyheder* bragte i den anledning et interview med den nyudnævnte sekretær for begge organer, sproglærerinde Gunvar Mønster. Allerede i 1895-96 havde hun under et studieophold stiftet bekendtskab med esperanto gennem Louis de Beaufront, og siden havde hun virket for esperantosagen over for sine kolleger. Men nu tog aktiviteterne til, berettede hun:

I løbet af Vinteren har jeg haft Lejlighed til at holde Foredrag i Handels- og Kontoristforeningen, Statens Lærershøjskole, Kristelig Forening for unge Mænd, Københavns Afholdsforening, Kvindernes Handels- og Kontoristforening og Frisindet Ungdomsforening, Officersforeningen og Arbejderforeningen 1860. For Øieblikket underviser jeg 163 Arbejdere 2 Gange ugentlig i Esperanto, og til Efteråret begynder jeg her i København Børneafdelinger for Undervisning i Esperanto.²¹

Allerede fra de tidlige år var der således bestræbelser på at skabe forbindelser også til arbejderkredse. Det var dog sigende, at rammen om denne arbejderoplysning var den ikkesocialistiske Arbejderforeningen af 1860 – gennem sine første årtier drevet af den nationalliberale politiker C.V. Rimestad og nu ledet af den fremtrædende fysiker og Højrepolitiker H.O.G. Ellinger.²² Snarere end nogen distinkt arbejderaktivitet var dette et led i en ældre form for opdragelse af arbejderne ved de allerede åndeligt dannede og i overensstemmelse med gamle borgerlige værdier.

Gunvar Mønsters virke for esperanto i Danmark kom dog kort efter til en brat afslutning. På et afgørende internationalt møde blandt sprogfolk i Paris kun to måneder senere, i oktober 1907, leverede selveste esperantismens kronprins, Louis de Beaufront, en bombe under bevægelsen. Under dæknavn *Ido* ('afkom') fremsendte han et fuldt færdigt forslag til en stærkt omarbejdet – først og fremmest forenklet – udgave af esperanto, der straks vandt tilhængere blandt nogle af de hidtil varmeste fortalere for esperantosagen, mens fortalere for det allerede etablerede esperanto havde grund til at betragte Beaufront og hans tilhængere som forrædere mod bevægelsen. Det nye sprog kaldtes først reform-esperanto, men blev snart navngivet efter sin ophavsmands dæknavn, *ido*. Otto Jespersen, som deltog i det parisiske møde, var blandt de tidlige idokonvertitter. Det samme var Gunvar Mønster, der havde været en af Beaufronts første danske sympatisører.²³

Esperanto eksisterede allerede som levende sprogbevægelse, hvorimod *ido* på dette tidspunkt blot var en idé hos betydeligt færre mennesker. Alligevel kom rivaliseringen mellem de to kunstsprogs tilhængere til at trække lange

Københavnske esperantister forsamlet i 1908 omkring verdenssprogets grundlægger, L.L. Zamenhof (siddende i midten med briller og skæg). Wikimedia Commons

spor i kunstsprogenes nyere historie, ind imellem også i forholdet til arbejderbevægelsen. Idotilhængerne – eller idisterne, som de også kom til at hedde – stiftede snart deres egne foreninger og udviklede kursusaktiviteter, tidsskrifter og andre publikationer ved siden af esperantisternes. I første omgang var idisterne dog så få herhjemme, at de ikke rigtig gjorde væsen af sig.

Mens implikationerne af professor Jespersens og frøken Mønsters fælles faneflugt – og af fjendskabet mellem esperanto og ido – endnu kun gradvis var ved at tegne sig for esperantobevægelsen, tog Marie Schrøder initiativ til en ny københavnsk esperantoforening, *Konversacia Esperantista Klubo* (KEK), som blev stiftet 2. januar 1908. Denne og en række mindre esperantistforeninger indgik en måned senere i paraplyorganisationen Danske Esperantisters Centralforening (*Centra Dana Esperantista Ligo*, forkortet CDEL), der begyndte at udgive månedsbladet *Dana esperantisto* og blev tilknyttet det internationale forbund UEA, stiftet i april samme år.²⁴ Både hun og Frederik Skeel-Giørding døde kort efter ved tragiske ulykker – Schrøder som 27-årig ved et fald under en bjergvandring i Schweiz under rejsen til esperantokongres i Barcelona i august 1909, Skeel-Giørding som 34-årig under lignende omstændigheder nær den belgiske bjerglandsby Houx.²⁵ Foreningerne KEK og CDEL fik dog begge et langt liv, og den sidste eksisterer endnu i dag under navnet Dana Esperanto-Asocio.²⁶

Socialismen og esperanto

Esperantismens markante vækst i det vestlige Europa lige efter århundredskiftet gav anledning til de første møder mellem de europæiske arbejderbevægelser og det nye kunstsprog. Sverige havde været foregangsland for esperantobevægelsen, og her blev også verdens første deciderede arbejderesperantoklub stiftet – i Stockholm 1903. To år senere fandtes tillige en anarkistisk esperantoklub i samme by.²⁷ Snart eksisterede lignende foreninger i alle større europæiske lande, først og fremmest Frankrig. Samtidig opstod de første små forsøg på at organisere arbejderesperantister på tværs af landegrænser, først og fremmest International Forening for Fred og Frihed (*Internacia Asocio 'Paco-libereco'*), der blev stiftet i 1906 af en gruppe franske anarkistiske esperantister, udgav tidsskriftet *Internacio Socia Revuo* og fire år senere ændrede navn til Frigørelsens Stjerne (*Liberiga Stelo*), opkaldt efter esperantobevægelsens grønne stjerne. Den store internationale esperantoforening UEA var i almindelighed imødekommende over for arbejdernes esperantoorganisationer, helt på linje med andre særlige esperantistgrupper, og 1911 blev der officielt etableret en arbejdersektion i UEA's midte, dog uden større virkning i de første år.²⁸

Begejstringen fra den socialistiske bevægelses side var mere afmålt. Esperantohistorikeren Ulrich Lins har bemærket, at de socialistiske ledere før første verdenskrig typisk enten ignorerede eller åbent bekæmpede esperanto.²⁹ Det er også rigtigt, at de socialistiske partier oftest fandt esperanto langt mindre afgørende, end esperantisterne selv gjorde. Men ligesom *Social-Demokraten* i 1886 havde taget volapük op til grundig, om end kritisk overvejelse, blev også esperanto ind imellem drøftet mere indgående i arbejderbevægelsen, og kredse inden for Socialdemokratiet søgte i adskillige omgange at styrke forbindelserne mellem esperantismen og socialismen. For eksempel gav *Social-Demokraten* i 1906 sine læsere en kort, imødekommende fremstilling af esperanto som et hjælpesprog, der nok måtte mangle nationalsprogenes mangfoldige fylde, men ved sin enkle, logiske opbygning ville egne sig fortrinligt som hjælpesprog.³⁰

Ofte blev den principielle anerkendelse af esperanto som en prisværdig – måske endda nødvendig – ide dog blandet med skepsis. De toneangivende socialdemokraters mistro til fikse ideer i almindelighed kunne i dette tilfælde finde bekræftelse i esperantobevægelsens image af borgerskabsfilantropisme. Desuden kunne det meget vel stride mod gængse opfattelser af bevægelsens marxistiske grundprincipper at lade sprogkampen gå foran den sociale og økonomiske udvikling. Østrigeren Karl Kautsky, den internationale socialismes førende marxistiske teoretiker fra 1880'erne til første verdenskrig, havde i 1887 optimistisk erklæret, at nationaliteterne ville opløses i et verdenssamfund – endda formentlig på fredelig vis. I den forbindelse ville et verdenssprog blive det primære kommunikationsmiddel, mens de gamle nationalsprog ville

blive reduceret til husbehov. Men verdenssproget ville efter hans opfattelse blive et af de allerede kendte, nationalt baserede hovedsprog. Volapük, understregede han – af gode grunde kendte han da endnu ikke til esperanto – ville “næppe blive mere end et hemmeligt sprog for nogle få indviede.”³¹ Grundtræk af den opfattelse kunne genfindes med variationer i talrige socialdemokratiske refleksioner over esperantospørgsmålet.

Gustav Bang om verdenssproget

En beslægtet, om end noget mere imødekommende holdning til esperanto blev udfoldet af Kautskys danske sidestykke, historikeren Gustav Bang. I sommeren 1907, mens esperanto ved Marie Schrøders, Skeel-Gjørdings og *Politikens* indsats var på manges læber, reflekterede han i to længere artikler til *Social-Demokraten* over verdenssproget. Tro mod sin Kautsky-inspirerede, evolutionstænkende og utopismekritiske marxisme forklarede Bang interessen for et verdenssprog med de objektive behov, som den moderne økonomisk-sociale udvikling dikterede: “den *Vækst i det internationale Samkvem*, som er en Følge af Samfærdelsesmidlernes Udvikling, af Handelslivets Fremgang, af det kapitalistiske Verdensmarkeds Opkomst.”

Hvor Kautsky simpelthen havde affærdiget volapük og til stadighed forfægtede sin opfattelse af hovedsprogenes vækst på småsprogenes bekostning som et led i det historiske fremskridt, kom Bang derimod esperanto i møde med den betragtning, at de nedarvede sprog var for komplekse til at kunne fungere godt som verdenssprog. Derfor betragtede han de enklere kunstsprog som mulige genveje til den nødvendige internationale kommunikation. Med esperanto var man nået længere i den retning end nogensinde før.

Alligevel mente Bang, at den socialdemokratiske bevægelse måtte forholde sig afventende til spørgsmålet. Hvis esperanto kunne indføres som skolesprog i flere lande, ville det være et betydeligt kulturfremskridt, der måtte støttes helhjertet fra socialistisk side. Men initiativet måtte tages af staterne, ikke af de socialdemokratiske partier:

Naar man fra visse Sider har ment, at det internationale *Socialdemokrati* burde tage Esperanto-Sprogets Udbredelse op blandt sine Opgaver (...) saa er dette sikkert en saare velment, men ligesaa sikkert en saare fortvivlet Idé. En saadan Virksomhed ligger helt udenfor Socialdemokratiets historiske Mission. Det internationale Proletariats Befrielse gaar sin sikre Sejersgang, med eller uden et Fællessprog, baaret frem som den er af den internationale Kapitals Omvæltninger i alle Samfundsforhold og Arbejderklassens voksende Modstand imod Kapitalen.³²

Et overbygningsfænomen som et verdensprog var med andre ord en biting i sammenhæng med den materielle, sociale og politiske udvikling, der skulle sikre proletariatets sejr. Det bedste, Socialdemokratiet kunne gøre efter Bangs opfattelse, var at forholde sig åbent til, hvilke sproglige følger samfundsudviklingen i socialistisk retning ville få. Partiets rette rolle i sprogpolitikken var “den interesserede Tilskuers.”³³

Den internationale socialistkongres i Stuttgart godt to måneder senere, fra 18. til 27 august 1907, afviste tilsvarende et forslag fra franske delegerede om at støtte udviklingen af esperanto. Det var især de indflydelsesrige tyske socialdemokrater, der var modvillige over for kunstsprog – formentlig ud fra negative indtryk af såvel volapük-bevægelsen som den relativt sent udviklede og længe borgerligt dominerede tyske gren af esperantobevægelsen.³⁴

Socialdemokrater for esperanto

Der var dog også danske socialdemokrater, som talte for en mere aktiv imødekommelse af esperanto. Flere af de lokale socialdemokratiske dagblade nøjedes ganske vist med i slutningen af august 1907 – altså efter Stuttgart-kongressens afvisning af at støtte sagen – at genoptrykke Gustav Bangs be-

Nogle af de mere prominente delegerede til den internationale socialistkongres i København 1910. Yderst til højre står den danske historiker Gustav Bang, som tre år forinden havde formuleret grundige overvejelser over mulighederne for at parre esperanto og socialisme.

tragtninger over verdenssproget. Men det odenseanske dagblad *Fyns Social-Demokrat* bragte sin egen artikel, der talte for et aktivt engagement for at forelene arbejderbevægelsen med esperanto: “Og hver Dag, der gaar, gør det mere nødvendigt.”³⁵ Denne lille, men signifikante afvigelse fra Bangs betragtninger var et tidligt tegn på den relativt stærke stilling, som esperantismen indtog netop i Odense og snart også i byens arbejderbevægelse.³⁶ I Socialdemokratisk Ungdomsforenings blad *Fremad* lød en lignende anbefaling.³⁷

Endnu et lille eksempel på mere aktiv socialdemokratisk imødekommelse sås, da Zamenhof i august det følgende år på Marie Schrøders foranledning besøgte København for at mødes med de lokale esperantister.³⁸ Her beskrev *Social-Demokraten* levende, hvordan byens socialdemokratiske finansborgmester Jens Jensen havde hilst sproggrundlæggeren velkommen i en tale på esperanto. Jensen, der angiveligt holdt talen efter et lynkursus (på kun 20 minutter) i esperanto, fremhævede det nye sprog som et prisværdigt led i kulturens, fredens og den internationale samhørigheds fremskridt:

Jeg er ikke selv Esperantist (i hvert Fald ikke endnu), men til Trods derfor drømmer jeg med Begejstring om den Dag, da alle civiliserede Mennesker kan forstaa hverandre, takket være det fælles Sprog. Vejen til dette Maal er sikkert lang, men hvis man naar Maalet, vil man bringe Menneskeheden et uvurderligt Gode.³⁹

Den uforpligtende formulering til trods viste dette, at esperanto hos en så central skikkelse som Jens Jensen kunne hilses velkommen som mere end en afledning fra den egentlige kamp.

Guldsmed Abraham og arbejderesperantismen

De imødekommende holdninger til esperantoprojektet blev også hurtigt omsat til praksis i den danske arbejderbevægelse, i det mindste i København og Odense. I juni 1907 begyndte førnævnte Leo E. Abraham – angiveligt på vegne af Guldsmedenes Fagforenings bestyrelse, som han selv var medlem af – at avertere et “Kursus for Arbejdere i Esperanto” til afholdelse i arbejdernes nye forsamlingshus i Hobrogade på Østerbro.⁴⁰ Interessen for sådan et kursus blev bekræftet under et møde i den socialdemokratiske diskussionsklub Karl Marx tre måneder senere, hvor et oplæg ved den esperantobejstrede fynske jurastuderende Martin Blicher vakte livlig debat blandt de 40 fremmødte, såvel “Tilhængere som Modstandere af Sproget bl.[andt] Partifæller.”⁴¹

I mellemtiden tog Abraham initiativ til den københavnsk baserede Danske Arbejderes Esperantoforening (*Esperanto Socio de Danaj Laboristoj*, ESDL,

nogle gange bare *Laborista Esperanto-Asocio*, LEA, dvs. Arbejdernes Esperantoforening). I de første måneder koncentrerede medlemmerne sig vist om at øve sproget, men der var også sociale aktiviteter som f.eks. fastelavnsfesten i foreningslokalet i Koldinggade 4, holdt kort efter at foreningen i februar 1908 indgik i stiftelsen af esperantisternes centralforening, CDEL, med Abraham som medlem af repræsentantskabet.⁴²

Abraham så en nøglerolle for netop den danske arbejderesperantisme i at fremme verdenssprogsagen i forbindelse med den planlagte internationale socialistkongres i København til august-september 1910.⁴³ Verdenssproget i form af esperanto, vel at mærke, ikke et af de rivaliserende sprog. I sommeren 1908 kom Abraham i strid med sin nu ido-konverterede partifælle Otto Jespersen i *Social-Demokratens* spalter. Ved nu at tale for ido havde sprogprofessoren vist sig at "skifte Mening, som man skifter en Frakke," skrev Abraham. Jespersen svarede igen, at forsvaret for det unødigt besværlige esperanto imod det nye, forbedrede sprog, som arbejderne ifølge ham lettere ville kunne lære, var en sært bagstræberisk holdning at indtage for en ellers fremskridtsvenlig socialdemokrat: "Det undrer mig lidt at finde netop en Formand for en Arbejderforening blandt de stokkonservative, der ikke vil høre om Reformen i Esperanto."⁴⁴ Jespersen, som var blandt de delegerede til den internationale socialistkongres i 1910, lagde dog ikke derefter noget systematisk arbejde i at parre arbejderbevægelsen med ido – ligesom som han heller ikke senere adresserede arbejderbevægelsen, da han i 1928 præsenterede sit eget bud på et nyt og endnu bedre kunstsprog, novial.⁴⁵ Sprogsagen og det politiske engagement synes i højere grad at have været adskilte sfærer hos Jespersen end hos de energiske arbejderesperantister.

I efteråret 1908 opfordrede arbejderesperantoforeningens bestyrelse i et rundsendt brev arbejderbevægelsens foreninger til at støtte esperantosagen og kurserne i sproget. Esperanto var "et Middel til betydelig at reducere Afstanden mellem Klasserne, fordi Mennesker uden sproglig Opdragelse vilde være i Stand til at deltage i Møder og Konferencer, hvor nu de mange Sprog, som kun de højere Klasser har Tid og Penge til at sætte sig ind i, ofte er den eneste Hindring."⁴⁶

Foreningens erklæringer om sprogets nytte og dets demokratiserende effekter kunne lyde relativt ukontroversielle inden for den tids almindelige socialdemokratiske begrebsverden. Her stod intet om sproget som selvstændig historisk drivkraft i overgangen til socialisme eller lignende vidtløftigheder. Men ledelserne i både parti og fagbevægelse – De samvirkende Fagforbund – stod fast på Bangs og Stuttgartarkongressens linje fra året før med den begrundelse, at man ville afvente en principiel stillingtagen til spørgsmålet fra den socialistiske Internationales side.⁴⁷ Det svar lod i det mindste sagen stå åben

frem mod socialistkongressen i København 1910, også selv om begejstringen ikke virkede overvældende hos fagbevægelsens ledelse.

Mens esperantosagen således mødte nogen modgang i arbejdernes København, og Abrahams forening snart ikke længere viste samme tegn på liv som i de første måneder, var der fremgang for sagen i Odense, hvor et kursus i sproget på den lokale Arbejdernes Aftenskole i begyndelsen af 1909 blev en så stor succes – med 40 deltagere fordelt på to hold – at man med selvfølgelighed gentog kurset de følgende år. I foråret 1910 oprettedes en lokal arbejderesperantoklub med navnet Unueco (Enighed), som i modsætning til Abrahams københavnske forening fungerede i årevis derefter.⁴⁸

Hvis blot socialistkongressen i 1910 med de 900 glødende internationalister kunne overtales til at anerkende Zamenhofs sprog, kunne småforeningerne og de spredte sprogkurser måske snart erstattes af langt større tiltag. Kunne Odd Fellow Palæets port blive esperantos indgang til alverden?

Spild af tid?

Dagen efter esperantokongressens afslutningsmiddag på Skodsborg Thepavillon cyklede en ung mand gennem Aarhus med en grøn esperantofane, på vej fra kongressen i København til sit hjem i Levring mellem Silkeborg og Viborg. Til *Aarhus Amtstidende* fortalte han begejstret om den netop overståede internationale forsamling af arbejderesperantister og om deres “Resolution, der henstillede til den internationale Socialistkongres at benytte Esperanto næste Gang, saa man undgik Babelforvirringen.”⁴⁹ Det var da også arbejderesperantisternes hensigt, at deres velmente resolution skulle forelægges socialisternes forsamling.⁵⁰ Ja, esperantisterne havde på forhånd i en skrivelse på fem sprog inviteret de mange internationale socialister til et stort anlagt esperantomøde.⁵¹

Af en eller anden grund havde invitationerne dog forpuppet sig i et skab hos arrangørerne af socialistkongressen. Her havde Leo Abraham fundet dem igen, men for sent. Uanset oversættelsesbesværlighederne i Odd Fellow Palæet virkede socialistkongressen da også bemærkelsesværdigt ligegyldig over for esperantisternes velmente forslag.⁵²

Socialistkongressen i København 1910 blev afsluttet lørdag den 3. september med endnu en flok kampsange på nationalsprog: først *Internationale* på fransk, så tyskernes socialistmarch og dernæst kampsange på norsk, svensk, dansk og engelsk, inden deltagerne begav sig til afslutningsfest på Københavns Rådhus for at blive modtaget af finansborgmester Jensen. To år før havde han givet Zamenhof og esperantisterne venlige esperantoord med på vejen. Denne gang henvendte han sig til sine internationale partifæller på tysk.⁵³

Portræt af Leo Abraham, Politiken, 1910.

Det var atter *Fyns Social-Demokrat*, der bragte et arbejderesperantistisk hjertesuk i den anledning en god uges tid efter kongressen:

Om nu disse Repræsentanter for Arbejderne fra de forskellige Lande havde været Esperanto-Sproget mægtigt, hvilket Arbejde vilde der saa ikke have været sparet ved at skulde oversætte Talerne paa 3-4 Sprog – for ikke at tale om Tidsspildet? Da vilde Deltagerne paa første Haand have kunnet forstaa hinanden, og at det fremmer Arbejdet, er indlysende.⁵⁴

Arbejderesperantismens afgørende problem var imidlertid ikke, at de store socialistiske bevægelser bagatelliserede bøvlet med de mange oversættelser frem og tilbage. Snarere var problemet, at selve kunstsprogsprojektet smagte den almindelige socialdemokrat for meget af idealisme og utopisk fantasi.

Selv den anonyme danske delegerede på socialistkongressen, der kort efter talte for særlige arbejderkurser i verdenssprog – som citeret i indledningen til denne artikel – skænkede faktisk ikke esperanto et eneste ord. Det var de store europæiske sprog, indlægget handlede om. Da socialdemokratiske fagfor­eningsfolk få uger senere mødtes i Folkets Hus på Jagtvej for at drøfte behovet for at udbrede fremmedsprogkundskaberne i dansk arbejderbevægelse, var man rørende enige om, at det behov var reelt, og at noget burde gøres. Men Leo Abrahams endnu engang gentagne anbefaling af esperanto vandt ikke meget gehør i forsamlingen. Esperanto var spild af tid, lød cigarsorterer Jens Knudsens enkle dom. Tysk var et langt nyttigere fremmedsprog for arbejderne, mente flere. Helst skulle partiets egen arbejderhøjskole stå for sprog­undervisningen, men på kortere sigt var den mest praktiske løsning for københavnske partifæller, at de simpelthen tog sprogkurser på Borups Læreanstalt (senere Borups Højskole).⁵⁵ At den socialdemokratiske arbejderbevægelse som helhed overhovedet skulle tage sprogundervisning på sig, virkede endnu som en relativt fjern ide – og tilegnelsen af esperanto fjernere endnu. Leo Abraham opgav tilsyneladende snart efter sine bestræbelser på at parre verdenssproget med arbejderbevægelsen. Andre kredse tog dog stafetten videre, først og fremmest blandt de fynske socialdemokrater.

Verdenskrigen og verdenssproget

Selv hvis socialistkongressen i København havde støttet arbejderesperantisternes forslag om at tage esperanto til sig på lignende kongresser fremover, havde det næppe haft den store virkning. Ganske vist mødtes en lignende skare af fremtrædende socialister til en ekstraordinær fredskongres i Basel godt to år senere, hvor man i store træk bekræftede den fordring om arbejderens inter-

Et postkort fremstillet til den internationale arbejderesperantokongres, der skulle have været i Paris 1914, men blev aflyst på grund af verdenskrigen, der sendte arbejdere fra de stridende lande ud for at dræbe hinanden. Wikimedia Commons

nationale solidaritet mod krigen, som man havde formuleret på kongressen i København.⁵⁶ Men lige meget hjalp det. Da krigen brød ud i august 1914, endte de krigsførende landes store socialdemokratiske partier med at lade hånt om alle løfter om international solidaritet. De stemte for de krigsbevillinger, de højt og helligt havde lovet hinanden at blokere for i den internationale klassesolidaritets navn. Udsigten til politisk anerkendelse og potentiel medindflydelse inden for hver enkelt nationalstat lokkede i praksis stærkere end de internationalistiske principper, som nogle hundreder af bevægelsens mest idealbevidste ledere atter og atter havde bekræftet hinanden i på den socialistiske Internationales kongresser før verdenskrigen.

Dermed røbede de socialdemokratiske arbejderbevægelser også – ligesom de krigsførende regeringer – at grundlaget for internationalt samarbejde på tværs af nationale skel havde været svagere end antaget af både de politiske internationalister og verdenssprogssagens forkæmpere. For esperantisternes 'indre idé' i almindelighed og for arbejderesperantisternes mere specifikke tanker om at forbinde denne idé med socialismen betød verdenskrigen dermed et alvorligt tilbageslag.

Efterhånden som krigen trak i langdrag, bredte der sig dog også en ny modvilje mod den – ikke længere kun som et kernepunkt i de socialistiske partiers principprogrammer, men som en levende erfaring hos millioner af deres tilhængere. Det gav både den gamle socialistiske internationalisme og espe-

rantismen et nyt liv ind i de næste årtier. Ingen af de to bevægelser var imidlertid helt de samme efter verdenskrigens brydninger. De gamle forestillinger om sprogets fredsommelige sammenvoksning med arbejderbevægelsen ad reformernes vej og om arbejderesperantismens lige så fredsommelige sameksistens med den øvrige esperantobevægelse blev efter første verdenskrig erstattet af skarpere stridigheder og mere radikale ambitioner om samfundsforandring. Mellemkrigstidens arbejderesperantisme er altså en anden historie, som vil blive udfoldet i et kommende nummer af Arbejderhistorie.

Noter

1. *Beretning fra 8. internationale Socialist-Kongres i København 1910*, København: Socialdemokratisk Forbund i Danmark 1910, s. 10. Et fyldigt materiale fra kongressen er samlet i Georges Haupt (red.): *Congrès socialiste international Copenhague 28 août – 3 septembre 1910*, 3 bd., Genève: Minkoff 1983. Både forhandlingerne og de ydre rammer blev desuden grundigt fyldigt beskrevet i samtidens danske presse, først og fremmest selvfølgelig partidagbladet *Social-Demokraten*. Til de bredere sammenhænge, se Claus Bryld: *Den demokratiske socialismes gennembrudsår*, København: SFAH 1992, især s. 326-334; og Niels Finn Christiansen: 'Socialismen og fædrelandet. Arbejderbevægelsen mellem internationalisme og national stolthed 1871-1940', Ole Feldbæk (red.): *Dansk identitetshistorie 3: Folkets Danmark 1848-1940*, København: C.A. Reitzel 1992, s. 512-586, især s. 531-562.
2. 'Jeg vil lære et Verdensprog', *Social-Demokraten* 12. september 1910.
3. Emmanuel Jousse: 'Les traducteurs de l'Internationale', *Cahiers Jaurès* no. 212-213 (2014), s. 181-194.
4. Se *Dana esperantisto* 3 (1910), s. 21, 85 og 89-92.
5. Til esperantos og esperantismens historie i almindelighed: Peter G. Forster: *The Esperanto Movement*, Haag: Mouton 1982; Roberto Garvía: *Esperanto and Its Rivals: The Struggle for an International Language*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2015; Esther Schor: *Bridge of Words: Esperanto and the Dream of a Universal Language*, New York: Metropolitan Books 2016; Ulrich Lins: 'Die ersten hundert Jahre des Esperanto', i: Andrea P. Kölbl & Jennifer Bretz (red.): *Zwischen Utopie und Wirklichkeit. Konstruierte Sprachen für die globalisierte Welt. Begleitband zur Ausstellung an der bayrischen Staatsbibliothek (14. Juni bis 9. September 2012)*, München: Allitera Verlag 2012 s. 85-121; Ulrich Lins: *Dangerous Language – Esperanto under Hitler and Stalin*, London: Palgrave Macmillan 2016; Jean-Claude Lescure: *Un imaginaire transnational? Volapük et esperanto vers 1880-1939* (disputats, Institut d'études politiques de Paris 1999). Esperanto studeres sammen med andre kunstsprog i Andrew Large: *The Artificial Language Movement*, Oxford: Basil Blackwell 1985. Zamenhofs levned præsenteres i store træk i de fleste af de nævnte værker, men grundigere i Marjorie Boulton: *Zamenhof: Creator of Esperanto*, London: Routledge & Kegan Paul 1960. En detaljeret forskningsoversigt er Asia Pereltsvaig: 'State-of-the-Art: Esperanto History', <https://www.esperantic.org/en/research/state-of-the-art/state-of-the-art-esperanto-history/> (dette og alle følgende links er senest tilgæet 30/10-2019).
6. 'Esperantist-Kongres', *Social-Demokraten* 30. august 1910; 'Esperanto-Kongreso', *Na-*

- tionaltidende* 30. august 1910; 'Esperantokongressen', *Politiken* 28., 30. og 31. august samt 1. september 1910.
7. 'Esperanto', *Dannebrog* 31. august 1910.
8. Grundigst refereret i 'Esperanto', *Dannebrog* 31. august 1910.
9. Andrew Large: *The Artificial Language Movement*, Oxford: Basil Blackwell 1985, s. 3-63. Jf. også den på nogle punkter åbenlyst forældede, men dog også uhyre informative L. Couturat & L. Eau: *Histoire de la langue universelle*, 2 bd., Paris: Librairie Hachette 1907; samt Arika Okrent: *In the Land of Invented Languages*, New York: Spiegel & Grau 2009. Relationerne mellem marxisme og verdenssprog er fortsat underbelyst, skønt der findes elementer til overblik i Lins *Dangerous*, s. 237-277. Ingen af de internationalt toneangivende marxister viede spørgsmålet ret meget opmærksomhed. Den grundigste, kritiske refleksion over spørgsmålet fra marxistisk side er Antonio Gramscis artikel om verdenssprog fra 1918, optrykt på engelsk i *Selections from the Cultural Writings*, London: Lawrence & Wishart 1985, s. 26-31, men Gramscis internationale status som teoretiker har i udpræget grad været retrospektiv. De manglende afklaringer gav til gengæld et vist spillerum for marxisters stillingtagen til sprogsprogsområdet og dets implikationer for forholdet mellem nationale og inter- eller anationale identiteter, som jeg løbende vil fremhæve i det følgende.
10. Garvía *Esperanto and Its Rivals*, s. 21-56; Large *Artificial Language*, s. 64-71.
11. L.: 'Volapük', *Social-Demokraten* 5. december 1886.
12. Se f.eks. Zamenhofs hensigtserklæringer som citeret i Lins *Dangerous*, s. 10, og Forster *Esperanto Movement*, s. 89f.
13. Boulton *Zamenhof*, s. 96-105; Garvía *Esperanto and Its Rivals*, s. 84-91; Forster *Esperanto Movement*, s. 98ff.
14. Zamenhofs sigende tale til den første esperantokongres i 1905 er gengivet i engelsk oversættelse i Forster *Esperanto Movement*, s. 82-87.
15. Forster *Esperanto Movement*, s. 99ff
16. Citeret efter Forster *Esperanto Movement*, s. 101.
17. Forster *Esperanto Movement*, s. 74ff; Lins *Dangerous*, passim.
18. Garvía *Esperanto*, s. 89. Se også Forster *Esperanto Movement*, s. 90f.
19. https://www.wikiwand.com/eo/Dana_Esperanto-Asocio.
20. Frederik Skeel-Giørling: *Det internationale Hjalpesprog Esperanto. Esperanto-dansk-norsk Ordbog*, København: Høst 1904; Arne Hardis: 'En Nøddeskal i et mægtigt Hav' og 'Hver mand sit verdenssprog', *Weekendavisen* hhv. 10. og 17. juli 2015.
21. 'Det nye Verdenssprog "Esperanto"', *Dagens Nyheder* 7. august 1907.
22. Til denne forenings baggrund og historie: Johs. Krøier og H.T. Rimestad: *Foreningen af 1860. Arbejderforeningen af 1860. Et Tilbageblik 1860-1935*, København 1935; Niels Finn Christiansen: *Arbejderbevægelsens forhistorie*, København: SFAH 1986, s. 58-64; Michael Wolfe: *De københavnske arbejderforeningers holdning til socialismen 1847-1871* (utrykt speciale, Københavns Universitet 1971, s. 188ff.
23. Otto Jepsen: *Historia di nia lingo*, London: Unio por la Linguo Internaciona 1920; Gunvar Mønster: *Ido-Kurso*, København 1914. Idostridens større omrids er fremstillet i Forster *Esperanto Movement*, s. 110ff; og Garvía *Esperanto and Its Rivals*, s. 131ff.
24. *Dana esperantisto*, 1 (1908), s. 1-5.
25. Margrethe Noll: 'Marie Schrøder' (nekrolog), *Dana esperantisto* 2 (1909), s. 93f; samt adskillige mindeord om Skeel-Giørling i *Dana esperantisto* 3 (1910), s. 109-116
26. <https://www.esperanto.dk/>.
27. Lars Gogman: 'Mellem Babels torn och Norra Bantorget: Arbetersperantismen', *Arbetar-Esperantisten / La Laborista Esperantisto*, nr. 1 (2014), s. 10-21 (http://www.slea.se/ae_nr1_okt_2014.pdf og <http://www.slea.se/index.php?menu-item=babelstorn&clang=sv>).
28. Anne-Sophie Markov: *Le mouvement international des travailleurs esperantistes* (spe-

- ciale, Université de Versailles 1999, <http://www.sat-amikaro.org/article1747.html>); Forster *Esperanto Movement*, s. 188ff. Anarkisternes tilnærmelser til esperantismen er skitseret kort i Ronald Creagh & Karine Tourraton: 'Short History of Anarchist Participation in the Esperanto Movement' (2009), http://sipncntait.free.fr/article_767.html og Will Firth: 'Esperanto und Anarchismus', *Institut für Syndikalismusforschung* www.syndikalismusforschung.info/esperantowill.htm, der dog sigende nok helt forbigår den modsatte holdning hos den fremtrædende tyske anarkist Gustav Landauer, der i 1907 til Pierre Ramus' anarkistiske organ *Die freie Generation* skrev et indlæg med den sigende titel 'Lernt nicht Esperanto!' (Landauers artikel findes bl.a. på <http://www.europa.clio-online.de/quelle/id/q63-28555>). Til den internationale anarkistkongres i Amsterdam samme år havde de franske anarkister Émile Chapelier og Gassy Marin forberedt et forslag om at anerkende esperanto. Deres fyldige forsvare for verdenssproget i pjeceform blev dog parkleret ved, at kongressen nok opfordrede kapable meningsfæller til at studere spørgsmålet nærmere, men samtidig erklærede sig ude af stand til at tage egentlig stilling til spørgsmålet. Se samtidige referater i Maurizio Antonioli: *The International Anarchist Congress, Amsterdam 1907*, Edmonton: Black Cat Press 2009, samt <https://theanarchistlibrary.org/library/freedom-ed-the-international-anarchist-congress>.
29. Lins *Dangerous*, s. 45.
30. 'Et nyt Sprog. Esperanto', *Social-Demokraten* 17. september 1906.
31. Karl Kautsky: 'Die moderne Nationalität', *Die neue Zeit*, 5:9 og 5:10 (1887), her 5:10, s. 448-451. (Tilgængelig via <http://library.fes.de/nz/index.html>).
32. Gustav Bang: 'Esperanto', *Social-Demokraten* 3. og 10. juni 1907. Kautskys vedholdende støtte til hovedsprogens fremskridt fremgår bl.a. af hans pjece *Nationalität und Internationalität*, Stuttgart: Paul Singer 1908, se især s. 14f. Bangs artikler om emnet blev siden genoptrykt i Bang: *Vor Tid*, 2 bd., København: Gyldendalske Boghandel 1908, bd. 1, s. 120-129. Bangs og arbejderbevægelsens mere generelle tanker fra denne periode om social udvikling samt om relationen mellem basis og overbygning er analyseret nærmere i Claus Bryld: *Den demokratiske socialismes gennembrudsår*, København: SFAH 1992, især s. 57ff; Knud Knudsen: "Udvikling" og "fremskridt" – i den internationale arbejderbevægelses ideologi, teori og strategi frem til 1. verdenskrig', *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 16 (1986), s. 9-56; Mogens Rüdiger: 'Udviklingsteorier i Socialdemokratiet før 1945: Fra socialisme til velfærdsstat', *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 16 (1986), s. 83-107; Mogens Rüdiger: *Gustav Bang. Historiker og socialdemokrat*, København: SFAH 1987, især s. 102ff.
33. Bang 'Esperanto'. Bangs opfattelse af esperanto må også ses i forhold til hans tanker om det nationale som et historisk overgangsfænomen, der dog – i højere grad end hos Kautsky – blev forbundet med et forsvare for arbejdernes nationsfølelse i modsætning til borgerskabets: 'Nationalitetsspørgsmålet', *Social-Demokraten* 1., 9. og 15. juni 1908 (også optrykt i Bang *Vor Tid* og gennemgået med analytisk blik i Christiansen 'Socialismen og fædrelandet', s. 555-562). Påfaldende var det dog, at Bang i modsætning til både tidligere og senere socialistiske kommentatorer undlod at relatere verdensspørgsmålet direkte til spørgsmålet om demokratisering.
34. Lins *Dangerous*, s. 44f.
35. 'Esperanto', *Fyns Social-Demokrat* 29. august 1907.
36. Frederik Skeel-Gjörling fremhævede i begyndelsen af 1908 Odense som esperantismens fremmeste bastion i provinsen. Se *Dana esperantisto* 1 (1908), s. 8-10.
37. Chr. Andersen: 'Esperanto', *Fremad* 1:5 (1. september 1907), s. 37.
38. Om sammenhængen: Hardis 'En nøddeskal'.
39. 'Esperanto-Mændene paa Raadhuset', *Social-Demokraten* 29. august 1908. Om Jens Jensens rolle i dansk arbejderbevægelse og københavnsk politik, se Søren Federspiel: *"Jensen er valgt". Jens Jensen – en biografi*, København: Knuth 2018.
40. *Social-Demokraten* 23. juni 1907. Fra 27. juni samme år rummede avisen hyppigt en annonce for kurser i engelsk og esperanto.

41. Forhandlingsprotokol for "Karl Marx". 1905-1913 (arkivet for Diskussionsklubben "Karl Marx", ABA, kasse 5); *Social-Demokraten* 28. september 1907.
42. Stiftelsen blev rapporteret i 'Esperanto', *Horsens Avis* 30. juli 1907 og med samme ordlyd i bl.a. *Aarhus Stiftstidende* 31. juni 1907 og det københavnske *Aftenbladet* 31. juli 1907. Om aktiviteter og forholdet til CDEL: *Dana esperantisto* 1 (1908), s. 3 og 22. Se også annoncering af generalforsamling i arbejderesperantistforeningen, *Social-Demokraten* 14. juli 1908. Fra august og frem annoncerede Leo Abraham esperantokurser for arbejdere i sit hjem på Østerbrogade. I LO-arkiv (ABA), kasse 398, er bevaret en korrespondance med Danske Arbejderes Esperantistforening.
43. Se *Dana esperantisto* 1 (1908), s. 111f.
44. 'Postmødet i Gaar', *Social-Demokraten* 20. juni 1908; Otto Jespersen: 'Esperanto og det ændrede Sprog', *Social-Demokraten* 21. juni 1908; Leo Abraham: 'Esperanto', *Social-Demokraten* 25. juni 1908; Otto Jespersen: 'Esperanto', *Social-Demokraten* 28. juni 1908.
45. I vinteren 1913-14 holdt Otto Jespersen dog et foredrag om ido for Socialdemokratisk Ungdomsforening, sideløbende med en offentlig forelæsningsrække på universitetet om verdenssprogproblemet og ido. Se A.N. Andersen: 'Verdens-Sproget. Det internationale Hjælpeprog og Arbejderklassen' (tredje del), *Fremad* 12:13 (2/11-1918), samt annonceringen af universitetsforelæsningerne i *Social-Demokraten* 15 oktober 1913. Otte år senere argumenterede han i den korte artikel 'Et internationalt hjælpeprog', *Socialisten* nr. 16 (oktober 1921), s. 294f, for et internationalt hjælpeprogs nytte og lighedsskabelse i almindelighed og idos fortræffeligheder i særdeleshed. Jespersens rolle som delegeret på den internationale kongres i 1910 fremgår af *Haupt Congrès socialiste*, bd. 1, s. 277.
46. Bestyrelse for Arbejdernes Esperantist Forening til De samvirkende Fagforbund i Danmark, oktober 1908 (fortrykt rundskrivelse, henvendt til foreninger), LO-arkiv (ABA), kasse 397. Se også Abrahams annoncering af esperantokursus for fagforeningsmedlemmer i *Social-Demokraten* 21. november 1908.
47. Partikongressen i november 1908 afviste et forslag om at virke aktivt for esperantosagen, se f.eks. referatet i *Fyns Social-Demokrat* 21/11-1908. Til DsF's holdning: Carl F. Madsen (på DsF's vegne) 29/10-1908 til Danske Arbejderes Esperantistforening, LO-arkiv, ABA, kasse 397.
48. *Dana esperantisto* 3 (1910), s. 46, samt talrige indlæg i *Fyns Social-Demokrat*, især 'Arbejderne og Esperanto', 5. januar 1909; 'Odense', 11. september 1909; annonce 23. december 1909; 'Foreninger og Møder', 16. september 1911; 'Esperanto', 13. september 1910; 'Esperantoklubben "Unueco"', 3. marts 1915. Derefter blev der stille om Unueco, men i 1930'erne lod foreningen høre fra sig igen, se f.eks. 'Esperanto-Kursus for de Arbejdsløse', *Fyns Social-Demokrat* 14. februar 1935.
49. 'By og Egn', *Aarhus Amtstidende* 1. september 1910.
50. 'Esperanto', *Dannebrog* 31. august 1910.
51. *Dana esperantisto* 3 (1910), s. 90.
52. En lignende ligegyldighed viste socialistkongressen en fælles resolution fra arbejderbevægelsens idrætsorganisationer for børn i både Danmark og Sverige om at fremme esperanto også blandt børnene som led i foreningernes generelle kamp for oplysning og frihed som alternativ til de militaristiske og religiøse børneforeninger. 'Svensk-dansk Idrætskonference', *Social-Demokraten* 6. september 1910. I materialet fra socialistkongressen er det ikke lykkedes mig at finde en eneste henvisning til spørgsmålet om esperanto eller andre verdenssprog. Nogen tegn på mere generel forankring af esperantosagen blandt de danske arbejderidrætsorganisationer har jeg ikke kunnet finde, så resolutionen fra 1910 havde formentlig sit udspring blandt svenske arbejderesperantister.
53. *Internationaler Sozialistenkongress*, s. 75; 'Slut' og 'Festen', *Social-Demokraten* 4. september 1910.

54. 'Esperanto', *Fyns Social-Demokrat* 13. september 1910.

55. 'Lær Sprog!', *Social-Demokraten* 29. september 1910.

56. Se Sandrine Mayoraz, Frithjof Benjamin Schenk og Ueli Mäder (red.): *Hundert Jahre Basler Friedenskongress (1912–2012). Die erhoffte 'Verbrüderung der Völker'*, Zürich og Basel: Sozialarchiv Zürich 2015

(http://sozarch7.uzh.ch/daten/Friedenskongress_Gesamtwerk.pdf)

Abstract

Bertel Nygaard: *World language of Socialism*, 2020:1, pp. 6-29.

The early 1900s saw the first encounters between the artificial language Esperanto and the socialist labour movement. Though the Esperanto movement originated outside of the labour movement, primarily in educated bourgeois and petty-bourgeois circles, the idea of an accessible means of communication across linguistic barriers appealed to some socialists committed to internationalist principles and faced with very tangible problems of communication among socialists of different countries. Some influential socialists rejected Esperanto as a bourgeois, utopian or idealistic project, preferring one of the dominant European languages such as English or German instead. But other socialists argued that Esperanto (or, to a lesser extent, the rival language Ido) was easier for workers to learn, and that it might also contribute to overcoming linguistic inequality.

The international socialist congress in Copenhagen in August 1910 provided a focal point for emerging labour Esperantism. Esperantists from all over Europe set up their own conference in Copenhagen during the same days, just a short walk from the big socialist conference, in order to propagate Esperantism in general and to persuade the socialist leaders to endorse their artificial language. Though the socialist conference ignored these efforts, the debates before and immediately after the conference did spark some interest in Esperanto among Danish Social Democrats and led to the formation of the first circle of Danish labour esperantists around the goldsmith Leo Abraham. This article studies such processes in detail from a Danish vantage point.

Bertel Nygaard,
Lektor i moderne historie,
Aarhus Universitet
bertel.nygaard@cas.au.dk